AUKŠTUJAI[1] ŠIANDIEN

Jeigu prisikeltų šiandien iš kapų vienas kitas senelis, kuris gimęs augęs Aukštujuose, ar jis beatsisektų tenai? Kaži. Nors Aukštujai ir visai ne miestas, o tiktai paprastas kaimas, vis dėlto jis nebe tas pats kaip kitados. Manding, jau niekas ir nebesako dabar „Aukštujai“ kaip kitąkart. Užaugusi antroji, trečioji karta seniai jau užmiršo tėvų, protėvių papratimus, išdalino Aukštujų šilus, ganyklas ir pavadino kaimą kitaip.

Šiandien ant Aukštujų kalno stovi bažnyčia, maža, bet daili ir jauki bažnytėlė. Statyta dar nelabai seniai. Įeini į ją, ir, rodos, kvepia čia dar visa kas šviežumu. Rasi ir dėl to ji tokia jauki, kad neturi dar jokios vadinamosios istorijos; kad patys matėme, kaip jos kampinis akmuo statytas – ten, ant Aukštujų kalno, ant lekiančiosios smilties; kaip jos mūrai kilo aukštyn ir aukštyn, kaip išaugo jos bokštas viršu pušų galvų su kryžiumi, kuris „rodo kelią danguna“, kaip sakydavo kunigas.

Rasi ir dėl to ji žmonėms tokia maloni, kad patys rūpinosi jos statyba; patys ranką pridėjo, vargo, akmenų priritino; arba: posėdžiavo, tarėsi ginčijosi, paskui vėl sutiko. O juk patys sodino ir lapuočių medelių aplink ją. Jų, deja, daug nudžiūvo, palikdami vietą pušaitėms ir eglėms, kurios, rodos, nė nemano

[1] *Aukštujai* – autorės sugalvotas kaimo pavadinimas. Savo gimtojo kaimo pavadinimo – Vanagai – romane ji atsisakė ir biografijoje paaiškino, kad jis jai gražus, bet kai kuriems skaitytojams galįs sukelti pašaipą.

trauktis, nes juk jų čia tėviškė. Bet ištvermingesnieji – keletas klevų – pakėlė drąsią kovą su smiltim ir saulės kaitra, ir šiandien jie puošia Aukštujų kalną. Jie yra lyg simbolis, kad tik kovojant tegalima išsilaikyti.

Aukštujų bažnyčioje beveik dar nesimato mergaičių su kepuraitėmis, bet tik su dailiomis baltomis ir margomis skepetėlėmis. Daug čia matyti juodų skepetų, – ar tai šilkinių, su kutais, – tokiomis puošiasi turtingosios apylinkės ūkininkės, – ar tai paprastų vilnonių, kurias nešioja mamužės senolės, išimtininkės, ištikimiausios bažnyčios lankytojos. Jos visada sėdi pirmuosiuose dešinės pusės suoluose, po koru. Niekada jos nesižvalgo aplinkui, o lenkia galvą prieš altorių. Jos yra pamaldingiausios bažnyčios dūšios.

Ir aš nesižvalgau... tik šios senolės sėdi man prieš akis, taigi matau jas. O ir negaliu akių atkreipti: rasi atsisuks šita sulinkusi senutėlė, rasi kaip nors pamatysiu malonųjį jos veidą; jis berods bus pilnas raukšlių, kurias įbrėžė ligų, didžių vargų, skausmų ir rūpesčių metai. Ir kas nepažįsta Aukštujuose vargų ir rūpesčių! Laukiu, kad atsisuktų, tikiu, kad bus pažįstamas – toks malonus, kad norėtum jį apkabinti.

Ir atsisuko... visai iš netyčių. Ne, tai ne tas veidas, kurį vyliausi pamatyti. Svetimas jis, bet vis viena jis aukštujiškis ir rasi dėl to toks malonus. Dar ne taip labai seniai šių moterėlių tarpe dažnai matydavau moterų su pirmočiais arba apvaliai aprištomis galvomis. Šiandien to jau nebėra.

Pamūryje, pirmuose suoluose, sėdi bažnyčios seniūnai, vietininkai ir kiti garbingi senoliai. Dar vienas kitas ilgais plaukais, kurie balti kaip žydinti pavasarį obelis, kaip sniegas vidury žie-

mos. Nežinau, kodėl šaiposi kitataučiai: Langhaarige Litauer[2]. Manding, jie nežino, kokio tai prakilnumo liudininkai, – šitie ilgieji, baltieji plaukai. Ir aš taip myliu šiuos ilgaplaukius ir pražilusius lietuvininkus, aš juos visada mylėjau!

Ant korų vaikinai, kurie jau šiek tiek suaugę. Ne tiek jau jie pamaldingi. O kaip ir galima! Juk aure žemai sėdi daug dailių mergaičių. Visos tokios jaunos!

„Kaži katra man tiktų? – galvoja jaunikaitis, kuriam jau pradeda ūsai dygti. – Ana ten, kampe, labai turtinga. Tėvas jau seniai nori ją kur nors iškišti, tik ji ne taip jau daili, nosis truputį kreiva, ir... „vieną sparną eina paleidusi“. Ana, aure, su ta geltonąja skepeta būtų labai daili ir šiek tiek gauna dalies, tik nosį riečia. Vieną kitą sykį užmeta akį ant korų, o paskui išdidžiai ir greit nusisuka. Ji turbūt mano, kad tie, kurie ten, viršuje, sėdi ir smalsiai žemyn žiūri, jos neverti. Ji susiras geresnį...

O kas ta ten, ta tamsiąja skepeta? Ak, ta mergelė man patinka! Reikės pasiteirauti, kas ji tokia ir kiek jos tėvas duos dalies. Kad ji ūkininko dukra, tai matyt iš visa ko. Nors vieną kartą pažvelgtų aukštyn. Nežiūri, ir gana.“

Tokios ir panašios mintys jaunikaičių, sėdinčių ant šoninių korų.

Įeina kunigas. Taip pat vyliausi pamatyti seną, pažįstamą veidą. Bet ir šitas jau svetimas. Kad ne tie mūrai, kad ne tas altorius, prie kurio, rodosi, dar tik vakar klūpota, kad ne anie žodžiai ten, aukštai, prie sienos: „Eikšte šen manęspi visi“, visa būtų lyg svetima.

[2] Ilgaplaukiai lietuviai (*vok.*).

Bet ne. Štai liturgija, mišių apreiškimas. Kunigas paskaito atmintinai žinomą Biblijos legendą. Ir galingai, didingai sugriauja vargonai, ir pamaldingai lenkia galvas tikintieji, su šventiška pagarba pritardami:

Ir visos žemės, ir visos žemės
Yra Jo garbės pilnos!

Ir jei dar krislelis svetimumo tavyje buvo, tai jis seniai jau pradingo, išgirdus motinos kadaise giedotas giesmes.

Tai tokia ta Aukštujų bažnyčia iš vidaus šventadieniais. O lauke, aplinkui – visur auga pušys, pušys, pušys! Aukštos, tiesios, plačiašakės pušys. Ir viena kita eglė, bet jų jau rečiau.

Už bažnyčios, atkalnėj, į šiaurę, – ten tokia pat lekianti smiltis, – stovi Aukštujų mokykla. Mano supratimu, jau seniai ji čia stovi. Už bažnyčią ji senesnė. Kol bažnyčios nebuvo, ji viena nušviesdavo Aukštujus; ji buvo pirmoji plytų statyba Aukštujuose ir todėl didingai stiepė savo stogą tarp pušų. Kol bažnyčios dar nebuvo, – pasakojama, – šventadieniais čia būdavusios bažnytinės pamaldos.

Mokyklą seniai čia stovint galima spręsti ir iš to, jog darže pasodintos alyvos jau šauniai paaugusios, visai nežiūrėdamos lekiančiosios smilties. Jos siekia net aukštojo mokyklos stogo ir seniai jau žydi pavasarį.

Tuojau už mokyklos – smilčių kalva. Ant šitos kalvos kapinės. Senos tai kapinės. Visokio amžiaus žmonės čia paguldyti. Tai ženklina kryžiai, kurie dar audrų neišlaužyti, vėjų neišblaškyti. Menkai bėra jų iš senesnių laikų: vienas kitas ąžuolinis, ir tas pats jau pusgriuvis.

Ir gerai taip: kaimas metai nuo metų didėja, žmonių daugėja; daug miršta jaunų, dar daugiau senų – visiems reikia vietelės kapinėse. Kelis kartus jos jau didintos.

Šiandien kapinės sumodernintos. Jau daug geležinių kryžių čia matyti, net su lietuviškais įrašais, kurių kalba kartais ir labai sudarkyta. Pas vieną tokį kryžių stoviu ilgai ilgai ir noriu įspėti, kas čia parašyta. Bet veltui pastangos. Ant geležinių kryžių užkabinėti perliniai vainikai, kurie nebrangūs, o be galo puošia kapus. Ilgai laiko... Net paminklų iš cemento ir plytų čia pastatyta. Jie, tiesa, stovi čia jau ilgesnį laiką, ir vienas kitas jau pargriuvęs, o kiti netrukus gali griūti. Galima dar, rodos, prisiminti, kada jie čia buvo pastatyti. Neprašė niekas tam tikslui leidimo[3] ir niekas nesipriešino jų pastatymui. Ir kam tai? Juk cementiniai paminklai pastatyti svetimtaučių svetimtaučiams.

Jie Aukštujų kapinėms nė kiek nepritiko. Jie atrodė tokie mandrūs, tokie išdidūs ir žvelgė vis per tvorą tolyn į ganyklas ir šilynus, lyg lauktų ko nors ateinant, kas juos išvaduotų iš šios jiems nepritinkančios vietos. O kryžiai medinukai, įbauginti paminklų išdidumo, kone visai sulindo į žemę, nes gėda jiems buvo tos savo prastybės. Bet šiandien ir anie paminklai jau nebedidžiuojasi, nes ir jie, dešimtmečių apkramtyti, pradeda net drebėti, jei juos palieti.

Kapinės keturkampiu apaugusios įvairiais medžiais, ypačiai pušimis ir eglėmis, kurios jau senos ir perkaršusios. Jos niūniuoja kaip kitąkart, taip ir šiandien savo amžinybės giesmę, slėpinin-

[3] *Neprašė niekas tam tikslui leidimo* [...] Kalbama apie leidimus statyti paminklus kapinėse. Lietuviai tada turėdavo gauti leidimą, svetimtaučiams tokio reikalavimo nebuvo.

gai, tyliai. O tačiau tai skamba lyg balsas motinos, užmigdančios savo taip mylimą verkiantį vaikelį. Jų tarpe yra ir kelios apušėlės. Jos dreba ir virpa lyg nuodėmingos vėlės, įbaugintos pragaro kančių, iš kurio nebeišeisi, kad ir paskutinį pinigėlį užmokėsi. Ant kapų stovėdamas, toliau atkalnėj į šiaurę matai dar žandaro namus baltuojant ir raudonuojant tarp žalių beržų ir gluosnių. Bet čia jau nebe Aukštujai, taigi ir grįšime. Ant kito kampo, vakarų link, priešais bažnyčią, stovi vėjinis keturšparnis malūnas. Neseniai jis čia pastatytas, tačiau jau nebeatrodo naujas. Jis tiek įdomus, kad parsiplovė, – manding, iš Lankos, o rasi ir iš kitur, – į Aukštujus. Ir tiek jo istorija svarbi. Kol jo dar nebuvo, ganydavosi čia avys. Ir ne kartą jau šiek tiek paūgėjęs avinukas imdavo vyti vaikus, pareinančius iš mokyklos. Kartais jis išbandydavo savo ragelius į artimiausią medį ar akmenį. Kai kuriais metais augdavo ir žydėdavo čia trepejulės geltonų geltoniausiai.

Ant trečio kampo, pietryčių link, priešais bažnyčią, stovi karčiama.

– Juk kur Dievo namai, čia ir velnio namai turi būti, – pyko kai kurie žmonės tuokart, kai ją statė. Bet paskui ir patys užkrypdavo gauti šilumos ar drąsos.

Tik ant ketvirto kampo, į pietvakarius, šalia keleto nuremplėjusių pušų, nieko daugiau nėra. Čia rudenį aukštujiškiai roputes parūsiuoja. Mat smiltis, aukštai, – menkai šiaudų tereikia.

Šitie keturi kampai sudaro kryžkelį. Pirmiau čia būta smiltingų vieškelių. Bet dabar jau supiltas plentas, jungiąs kaimą, taip sakant, „su visu pasauliu“, nes rytų link jis veda tiesiai į Lietuvą, o vakarų link – į Priekulę, kur turgus ir geležinkelio stotis.

Naujojo plento pakraščiais, tiesa, iškapotos žaliosios pušaitės ir jų vietoj pasodinti lapuoti medeliai, kurių vienas kitas tikrai žada augti ir puošti Aukštujus. Bet pastebėjau, kad pušys nesiduoda naikinamos, o dygsta, auga ir nesodintos.

Šiandien apylinkėj gyveną ūkininkai kone visi naujai pasistatę. Visur, kur tik žvelgi, matai raudonuojant, baltuojant ar marguojant ūkius. Pasodintieji namų daržuose vaisiniai medukai, kaštonai ar liepos ties prieangiais jau medžiais paaugę ir dailiai gražina sodybas.

Niekur čia nebepriklausau ir kur nors įėjus vargu galėčiau padėti galvą, pailsėti. Bet vis dėlto, matydama tą malonųjį vaizdą, jaučiuosi esanti gimtinėj. Ir pro akis pratraukia vaizdas iš dar ne taip labai tolimos praeities: štai trobelė, iš molio drėbta, šiaudais dengta. Užėjus didžiam lytui, ne kartą įlydavo pro šiaudinį stogelį, kartais bemiegant naktį pradėdavo tiesiog ant nosies varvėti. Vienam trobelės šone – daržas, kur riešutynų ir vyšnių būta. Po tais medžiais lyg iš apsirikimo pabarstyti kasmet augo ir margų margiausiai žydėjo lietuviški gvazdikai.

Ant daržo tvoros pakabinti skalbiniai džiūti. Ir kaip jie linksmai plasnoja vėjo užgauti! Antrame trobelės šone tarsi per kits kitą sumėtyti stovi seni medžiai: apušės, jovarai, beržai svyruokliai, net vienas senas ąžuolas. Ir štai visa eilė senų senų pušų, kurios tiek perkaršusios, jog vėjui pakilus jau nebeošia, nebedejuoja, o traška ir braška; tai savotiška jų kalba, lyg seno seno tėvelio, kuris kaži kuo nepatenkintas tyliai sau niurna.

Palei pušis tvora, už tvoros pūdymas, kur žiemą vėjai gaudosi, vasarą karvutė šėmargė ganosi. Ten eina vieškelis. Čia vieškelio pakraščiai jau apaugę alksnynais, vienas jų didesnis, antras mažesnis, o kiti griovy slapstosi.

Bet kas antai? Ak, tai atvažiuoja puikiais keturiais gretima kinkytais arkliais karieta. Priešakyje sėdi vežikas ir dar vienas, – bene tarnas? – abu sustingusiu tiesiog iš pagarbos: karietoj sėdi kunigaikštienė Oginskienė. Ir perūžia karieta per Aukštujus lyg meteoras, pasirodęs padangėse. O mažos mergaitės akys lydi toli toli pilkąjį dulkių debesį, ir mažojoj svajotojos krūtinėj atbunda ilgesys.

Jeigu vežikas ir tarnas taip bingtai aprengti, kokia jau bent pati kunigaikštienė? Niekas Aukštujuose Oginskienės nematęs, užtai ir eina visokie spėliojimai. Kaimyno Jurgutis ne tiek jau svajoja apie kunigaikštienę, kiek apie rauduosius žirgus, kurie visi kaip vienas: vienaip kaklus išręžę, lyg iš kokios pagarbos, lyg iš puikumo. Nė botago jiems nereikia.

– Kaži, kokie Oginskienės rūmai bent jau bėra?

– Ak, labai gražūs! – paaiškina Jurgutis.

– O kas tau sakė?

– Tėtis pasakojo. Jis, tiesa, ir nėra matęs, bet žino.

Visa kas kaip auksas ten žiba, o tų arklių...

Bet mažos svajotojos vaizduotėj ne auksiniai pasirodo rūmai, – aukso spalva visai negraži, jos supratimu, – tik dangaus mėlynumo, ryto aušros rausvumo ir saulės spindulių skaistybės. O rūmuose viešpatauja kunigaikštienė, graži kaip angelas. Jos ilgas ilgas rūbas velkasi žeme, mirga ir žvilga sidabru!

Tokia tai mažos kaimo mergaitės svajonė.

O tikrenybėje nukaršusioji kunigaikštienė, apleidusi savo tamsųjį, nejaukųjį rūmą, vyksta į kažkokį kurortą pataisyti savo silpną, amžiaus palaužtą sveikatą.

Už trobelės, į pietus, atkalniukas iš skaisčiausių geltoniausių smilčių. Čia tai būta anos mažos mergaitės karalijos, čia sau-

lės atokaitoj praleista vaikystė. Čia iš smilčių pastatyti kasdien nauji rūmai ir dvarai pagal lakiosios svajonės sumanymą. Jeigu naktį ir varvėdavo ant nosies lytus – ką tai reiškė? Užtai kitą dieną ir smiltis būdavo tvirtesnė, ir rūmai, pastatyti pagal jos fantaziją, ilgiau laikydavosi.

Jeigu ir trūko vieną kitą dieną duonos ar dėl to, kad vėjo nebuvo, arba kad grūdų kampelis jau švariai iššluotas, – nesvarbu: svajonės karalijoje, minimoj smilčių atkalnėj, buvo visa ko. Net per daug. Čia tai buvo užmaršos jūra, kur paskęsdavo vargšės nuskriaustos našlaitės išalkio krimtimas ir širdies sopėjimas.

Anoj smilčių atkalnėj ne visada būdavo rūmai statomi. Ten, sėdint saulės atokaitoj, mintys su baltais debesėliais išklysdavo į padanges, kur juos varinėdavo vėjužis šen bei ten, visai be programos.

O kartais tos pačios mintys pakildavo su gandru, kuris už skūnės, sename klevo medyje, turėjo savo lizdą, su vyturėliu arba ir kitu aukštai lekiančiu paukščiu į padanges pasklandinėti. Arba skrisdavo sau vienos į nežinomus kraštus, kur traukė ir viliojo ilgesys. Aplink smilčių atkalnę toli ir plačiai nieko nebuvo, kas būtų trukdęs akims ir mintims keliauti į nežinomus kraštus.

Vien senas, jau labai apgenėtas kadagys stovėjo artybėje. Jo viršūnė dar dailiai žaliavo. Tik pasiekiamosios šakelės buvo jau visos nugenėtos. Ne dėl dailumo, bet kad reikėjo pasmilkyti kambarį. Tai ir atsieidavo parsinešti šakelę po šakelės, kartais mažesnę, kartais didesnę, pakišti po zėdu ir reikalui esant užkurti.

Kartais ateidavo mergaičių iš kaimynystės ir nusigenėdavo kadagį verbų dienai. Tą dieną jos eidavo į Žemaitiją, į katalikų

bažnyčią, ir ten duodavo kadagį pašvęsti. O pašvęstu kadagiu pasmilkytas ligonis „visada“ išgydavo...

Juokiantis saulei tiesiai iš dangaus ir mergaitei vos bepakeliant jos spindulių kutenimą, palenkdavo kadagys savo galvą, ir jo šešėlis imdavo ją savo prieglobstin. Ir kaip malonu būdavo tuomet ilsėtis ir svajoti jo pavėsy!

Laikai mainosi.

Šiandien to viso nebėra. Vieškeliui plentu likus, alksneliai visi jau iškapoti. Kunigaikštienės keturiais raudais žirgais kinkytos karietos seniai jau Aukštujuose niekas nebematė.

Ir jovarų, ir pušų, ir beržų, ir senojo ąžuolo nebėra. Didžiojo klevo už skūnės su gandro lizdu taip pat nebėra.

Ir smilčių atkalnėlio, tos kūdikystės palaimos, ir senojo kadagio – nebėra.

Tikroji kaimo tyla šiandien Aukštujuose jau dingo. Motociklai, automobiliai tik lekia, lekia kryžių kryžiais. Oras, čia pirma kvepėjęs pušimis, berželiais, šiandien pakvipęs benzinu. O prie ūžimo, birbimo, brungzdimo ir dulkių netikėtai greit priprato Aukštujų gyventojai ir jau nebekreipia dėmesio į tai, kas dedasi ant plento, kuris juos jungia su visu pasauliu.

Tiktai senos, apkerpėjusios pušys ties bažnyčia purto galvą, nebesuprasdamos šiandieninės padėties.

Todėl dar kartą grįžkime į Aukštujų kalną ir ten sustokime. Ten mūsų laukia slėpiningoji praeities knyga. Ji atvira. Ir štai jau skleidžiame lapą po lapo ir skaitome. Mes skaitome apie kitą kartą, apie Aukštujų senovę, apie Aukštujų Šimonių likimą.